

ปาฐกถาเรื่อง “คุณค่าหนังสืองานศพ”  
โดย อธิติกรรมศิลปากร (นายอนันต์ ชูโชติ)  
ในการเสวนาวิชาการเรื่อง “ชุมชนที่รกรกหนังสืออนุสรณ์งานศพ”  
วันอังคารที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๙  
ณ ห้องศรีอยุธยา หอวิชาฐานุสรณ์ สำนักหอสมุดแห่งชาติ

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่าชาติใดไม่มีหนังสือ ไม่มีตำนาน นับว่าเป็นบ้านเมืองที่ไม่มีวัฒนธรรม ประเทศไทยเป็นชาติที่มีหนังสือมานานแล้ว และมีตำนานเป็นจำนวนมาก หากแต่ว่ากระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ซึ่งปัจจุบันคือหอสมุดแห่งชาติ นั้น ก็ได้ทรงรวบรวมหนังสือที่อยู่ในที่ต่าง ๆ มาเก็บรักษาไว้ในที่เดียวกัน ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาเล่าเรียนและความเจริญในทางวิชาการของชาติ หนังสือเหล่านี้มีมากมายหลายประเภท ทั้งหนังสือด้านศาสนา ประวัติศาสตร์ วรรณกรรม ทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เขมร มอญ ลาว พม่า อินเดีย ภาษาอังกฤษ ฮอลันดา เป็นต้น

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร หรือหอสมุดแห่งชาตินั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งขึ้นโดยการรวมหนังสือ ๓ แห่งเข้าด้วยกัน คือ หนังสือในหอพระมณเฑียรธรรม หนังสือในหอพุทธศาสนสังคหะ ทั้ง ๒ แห่งนี้ส่วนใหญ่เป็นหนังสือทางด้านศาสนา และหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งจัดตั้งขึ้นจากเงินพระราชทานของพระราชโอรสพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถ และพระราชทานนามว่า หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

ในระยะแรกของการเปิดหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระบรมราชตระกูล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ นั้น หนังสือส่วนใหญ่เป็นหนังสือตัวเขียนที่ปรากฏอยู่ในหนังสือสมุดไทย จะมีที่พิมพ์เป็นหนังสือดังเช่นปัจจุบันนั้นมีจำนวนน้อย ซึ่งขณะนั้นมีหนังสือเพียง ๒๖๙ เล่ม ภายหลังจึงมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดตั้งหอพระธรรมขึ้นที่วัดเบญจมบพิตร แล้วพระราชทานนามว่า หอพุทธศาสนสังคหะ เพื่อรวบรวมหนังสือที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทุกภาษาไว้ที่นี่ เมื่อคนทั้งหลายทราบพระราชประสงค์ ต่างพากันยินดี อนุโมทนา ในพระราชดำรินี้ต่างพากันถวายหนังสือและสิ่งของต่าง ๆ สำหรับหอพุทธศาสนสังคหะเป็นจำนวนมาก ที่จัดซื้อด้วยเงินของหอพุทธฯ เองก็มี มีผู้ที่บริจาคหนังสือรายใหญ่ ๆ เช่น หนังสือของพระองค์เจ้าปฐมวงศ์, หนังสือของสมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบูรณะ, หนังสือของสมเด็จพระวันรัต (แดง) วัดสุทัศน์, หนังสือของพระพิมลธรรม (อัน) วัดพระเชตุพน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีบุคคลอื่น ๆ ที่ไม่ปรากฏชื่อได้มอบหนังสือไว้เป็นจำนวนมาก ขณะนั้นมีจำนวนถึง ๒,๔๕๘ คัมภีร์ ๒๐๐ ผูก สมุด ๓,๗๙๑ เล่ม แต่เวลานั้นหอพระธรรมที่วัดเบญจมบพิตรยังไม่เสร็จ จึงโปรดให้เก็บรักษาหนังสือเหล่านั้นไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งตั้งอยู่ที่ศาลาสหทัยสมาคมในพระบรมมหาราชวังปัจจุบัน

ในระหว่างนี้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงเป็นสภานายกจัดการหอพุทธศาสนสังคหะ มีพระดำริที่จะทรงพิมพ์หนังสือเก่าที่มีอยู่ในหอพุทธศาสนสังคหะออกจำหน่ายในการกุศล เมื่อข่าวแพร่ออกไปจึงเริ่มมีผู้มีจิตศรัทธารับพิมพ์หนังสือเป็นของแจกในงานศพและงานมงคลต่าง ๆ โดยส่วนหนึ่งเจ้าภาพได้มอบหนังสือให้แก่หอพุทธศาสนสังคหะสำหรับใช้ดำเนินการต่อไป หนังสือที่จัดพิมพ์เรื่องแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ คือ

หนังสือสวดมนต์ ที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาตติกรมทิป พิมพ์ช่วยในงานศพเจ้าคุณจอมมารดาสำลี พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาของสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทนต์มณี พระอัครราชเทวี แต่ในขณะนั้นยังมีพระอิสริยยศเป็น พระนางเจ้าสุทนต์มณี พระอัครราชเทวี คราวนั้นพิมพ์เป็นจำนวนถึง ๑,๐๐๐ เล่ม นับว่าพิมพ์มากอยู่

ดังนั้นนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ มีผู้รับพิมพ์หนังสืออีก ๙ ราย รวมหนังสือที่หอพุทธศาสนสังคหะจัดพิมพ์จากต้นฉบับหนังสือในหอพุทธฯ มีถึง ๙ เรื่อง จำนวนเล่ม ๑๓,๒๐๐ เล่ม

การพิมพ์หนังสือแจกในการกุศล หรือหนังสืองานศพ ถ้าจะพูดให้ไพเราะก็ต้องพูดว่า หนังสือที่ระลึกในงานบำเพ็ญกุศล ๗ วัน ๑๕ วัน ๕๐ วัน และ ๑๐๐ วัน หรือพระราชทานเพลิงศพ หรือฌาปนกิจศพ ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วแต่กรณี แต่ภาษาพูดก็มักจะพูดว่าหนังสืองานศพ คนส่วนใหญ่ก็จะเข้าใจนั้น เป็นหนังสือที่มีมานานแล้วตั้งแต่ต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่แพร่หลายมากนัก เนื่องมาจากค่าใช้จ่ายในการพิมพ์ค่อนข้างสูงและโรงพิมพ์ก็มีจำนวนน้อย การพิมพ์หนังสืองานศพของหลวงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีพระราชประสงค์จะพิมพ์เป็นเล่มแรกนั้นคือหนังสือ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ที่จะทรงพิมพ์ถวายพระราชกุศลในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ แต่พระราชดำรินั้นยังไม่บรรลุสมดังพระราชประสงค์ จากนั้นผ่านไปอีก ๑๑ ปี หนังสืองานศพที่พิมพ์สำเร็จตามพระราชประสงค์เป็นเล่มแรกคือหนังสือ รวมบทสวดมนต์ ที่พิมพ์ในงานพระเมรุสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ พระราชธิดาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓

ต่อมา เมื่อพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนสุพรรณภาควดี พระราชธิดาพระองค์แรกที่ทรงถือว่าเป็น “พระราชธิดาคู่ทุกข์คู่ยาก” สิ้นพระชนม์ลง เมื่อกำหนดงานพระราชทานเพลิงพระศพที่พระเมรุวัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ นั้น ก็โปรดให้พิมพ์หนังสือสำหรับพระราชทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพกรมขุนสุพรรณภาควดี ด้วย คือเรื่อง นิบาตชาดก เอกนิบาต

๒ เล่มนี้เห็นได้ว่าเป็นหนังสือที่พิมพ์ในงานพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ คือ สมเด็จพระบรมราชเทวี และพระราชธิดาอีก ๒ พระองค์

เล่มต่อมาคือ หนังสือสวดมนต์ที่พิมพ์ในงานศพเจ้าคุณจอมมารดาสำลี ที่กล่าวถึงแล้วจะเห็นได้ว่าเนื้อหาของหนังสือที่จัดพิมพ์เหล่านี้เป็นหนังสือทางศาสนา ซึ่งคนในยุคนี้ยังมั่นคงในพระศาสนา จึงประสงค์ที่จะสืบต่อพระพุทธศาสนา เผยแพร่คำสอนของพระพุทธเจ้าให้กว้างขวางยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการบำเพ็ญทานกุศลอีกประการหนึ่งด้วย

เมื่อสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ต่อจากกรมพระสมมตอมรพันธุ์ที่สิ้นพระชนม์ไปนั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นหนังสือไทยทั้งตัวพิมพ์และตัวเขียนในหอพระสมุดฯ ที่มีอยู่ ทรงเห็นว่าควรที่จะจัดพิมพ์หนังสือออกเผยแพร่เป็นวิทยาทานแก่ผู้ต้องการ

ศึกษาหาความรู้ได้ แต่กระนั้นก็ติดขัดด้วยเงินที่จะลงทุนพิมพ์หนังสือไม่เพียงพอ หากพิมพ์เป็นจำนวนมาก เงินทุนหมุนเวียนก็จะไม่มี จึงมีพระดำริที่จะพิมพ์หนังสือแจกในงานศพตามแบบอย่างที่กรมพระสมมติฯ ได้ทรงริเริ่มไว้

หนังสือที่หอพระสมุดจัดพิมพ์และแจกในงานศพครั้งแรก ๆ ส่วนใหญ่พิมพ์ในงานพระศพพระบรมวงศานุวงศ์และศพข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เนื้อหาของหนังสือนอกจากเรื่องทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ได้เพิ่มเรื่องทางประวัติศาสตร์ วรรณกรรม การท่องเที่ยว และตำราต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับงานนั้น ทำให้มีผู้รับพิมพ์หนังสือมากขึ้นเป็นทวีคูณ ยิ่งกว่านั้นหนังสือแจกงานศพทุกเล่มที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จัดพิมพ์ หรือหนังสือที่หอพระสมุดจัดทำ ไม่ว่าจะเมื่อครั้งกรมพระสมมติอมรพันธุ์ หรือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นสภานายก ก็จะทรงพระราชนิพนธ์ และทรงพระนิพนธ์คำนำ คำอธิบาย เนื้อเรื่องสั้นบ้างยาวบ้างไว้ในตอนต้นของหนังสือทุกเล่มเสมอ ทำให้เกิดความสนใจในเนื้อเรื่อง และยิ่งพิเศษมากขึ้นไปอีก หากผู้ตายเป็นบุคคลที่ทรงรู้จักคุ้นเคยแล้ว ก็จะทรงพระนิพนธ์ประวัติแทรกไว้ในหนังสือด้วย ทำให้หนังสืองานศพที่หอพระสมุดวชิรญาณจัดพิมพ์เป็นหนังสือที่มีคุณค่ายิ่งขึ้น ได้รับความนิยมและเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปในยุคหนึ่งอย่างมาก และยังได้รับความนิยมชื่นชอบสืบมาจนถึงปัจจุบันอีกด้วย

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๗๕ มีพระราชกฤษฎีกาจัดวางระเบียบในกระทรวงธรรมการ แบ่งส่วนราชการในกรมศิลปากรเป็น ๖ กอง โดยมีหอสมุดแห่งชาติกับกองศิลปวิทยาการ ซึ่งปัจจุบันคือ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รวมอยู่ด้วยกัน งานจัดพิมพ์หนังสือนั้นกองศิลปวิทยาการได้รับหน้าที่เป็นผู้ดูแลสืบมาจนบัดนี้ หอพระสมุดสำหรับพระนครซึ่งเปลี่ยนเป็นหอสมุดแห่งชาติก็หมดหน้าที่ไปตามพระราชกฤษฎีกากำหนด

ปัจจุบัน หนังสือที่ระลึกงานศพทุกเล่มจัดเป็นหนังสือในกลุ่มหนังสือหายาก ทั้งนี้เพราะเป็นหนังสือที่พิมพ์เป็นที่ระลึกถึงบุคคลเพียงคนเดียวในโลก มีการจัดพิมพ์เพียงครั้งเดียวไม่สามารถหาซื้อได้ในท้องตลาดนอกจากร้านขายหนังสือเก่า ยิ่งถ้าเป็นหนังสือที่ผู้ตายเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ เป็นบุคคลที่มีชื่อเสียง เนื้อหาของหนังสือดีแล้วหนังสืองานศพนั้นก็จะมีราคาค่อนข้างสูงตามไปด้วย

ที่กล่าวมาทั้งหมด เป็นที่มาของการพิมพ์หนังสืองานศพของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครและกรมศิลปากรเท่านั้น เนื่องจากในระยะต้น ๆ ภาคเอกชนยังมีการจัดพิมพ์หนังสือแจกน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นการพิมพ์หนังสือเพื่อการค้า เช่น โรงพิมพ์ของหมอบรัดเลย์ เป็นต้น ซึ่งแตกต่างกับการพิมพ์หนังสืองานศพในปัจจุบันค่อนข้างมาก ที่เจ้าภาพงานศพมักจัดพิมพ์หนังสือเองโดยใช้ต้นฉบับของตนเองผ่านการขอต้นฉบับหนังสือที่ดีจากกรมศิลปากรไปพิมพ์อีกต่อไป ทำให้หนังสืองานศพมีเนื้อหาเปลี่ยนแปลงไปมาก เช่น เป็นหนังสือที่พิมพ์จากผลงานของผู้ตาย, เป็นหนังสือที่แสดงอัตชีวประวัติของผู้ตายโดยเฉพาะ, เป็นหนังสือที่เรียบเรียงเนื้อหาขึ้นมาใหม่ เป็นต้น

หนังสืองานศพประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นหนังสือที่มีคุณค่าทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ ส่วนเนื้อหาขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของผู้ต้องการหนังสือนั้น ๆ

สุดท้ายผมขอกล่าวว่า หากหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครไม่ได้ผลิตหนังสือที่ระลึกแจกในงานศพออกมาเผยแพร่แก่ผู้สนใจศึกษาค้นคว้า ตลอดจนประชาชนทั่วไปแล้ว ความรู้ที่คนในปัจจุบันจะใช้ศึกษาหาความรู้ก็คงจะไม่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติมากมายอย่างที่เห็นกันอยู่ในทุกวันนี้ ควรที่เราจะระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้านายทุกพระองค์ และบุคคลที่มีส่วนร่วมในการผลิตหนังสือที่มีคุณค่าเหล่านี้ออกมาให้ปรากฏตลอดไป

ขอขอบคุณทุกท่านที่รับฟังมาโดยตลอด ขอจบการปาฐกถาแต่เพียงเท่านี้ ขอขอบคุณครับ.